

Med slovenstvom in svetovljanstvom

Aleš Gabrič

Evropeizacija – kaj je to?

Zahodni del Evrope se je začel združevati sredi 20. stoletja, po koncu hladne vojne pa se je proces združevanja širil proti vzhodu. S poudarjanjem, da se moramo tudi Slovenci pridružiti tem procesom in se vključiti v Evropo, so politiki in propagandisti po osamosvojitvi Slovenije izpostavljali zgolj politične okvire, pozabljali pa na neprekinjeno duhovno in kulturno povezanost naših prednikov s kulturnimi tokovi na stari celine. Ločevanje kulturne, umetniške ali znanstvene preteklosti po nacionalnih mejah je bolj posledica proučevanja minulih dob od 19. stoletja, od stoletja nacionalizmov dalje. Usmerjenost v nacionalno »naše« kulturne dosežke je bila tudi značilnost dobršnega dela slovenske humanistike.

Za gledališko dejavnost je soodvisnost od širših duhovnih tokov že pred več kot pol stoletja Filip Kalan naslovil kot »Evropeizacija slovenske gledališke kulture« (1957). Toda kako lahko sploh razumemo pojem »evropeizacije«, ki ga je v naslovu svojega prispevka, ki je obvezna študijska literatura za vse bodoče gledališke ustvarjalce na Slovenskem, uporabil Kalan? Uvodoma ga ni podrobneje definiral in se je definiranja lotil šele v poglavju o gledališču ob prehodu v jugoslovansko obdobje. Na tem mestu ga je označil kot »evropeizacijo slovenske gledališke umetnosti tako v repertoarnem pogledu kakor tudi po delovnem sistemu, ansambelski igri in vrhunskih umetniških stvaritvah na igralskem, scenografskem in režiserskem področju« (30). Že ob tej pa tudi pri naslednjih uporabah pojma evropeizacija v omenjenem Kalanovem članku (77, 82, 91) se bralec nehote vpraša, ali ga ne bi bilo mogoče zamenjati s kakršnim drugim izrazom, denimo modernizacija oz. posodabljanje. Konec koncev je rdeča nit Kalanove zgodbe (tudi prehod iz skromnih neogljenih amaterskih začetkov v resno profesionalno gledališko dejavnost, primerljivo s tistimi v močnejših kulturnih središčih.

Pojem evropeizacije je v politični terminologiji v devetdesetih letih 20. stoletja ob širitvi Evropske unije proti vzhodu dobil nov pomen in pomeni širjenje oz. poenotenje zakonodaje in politik v vseh članicah te zveze. Pomeni torej uvajanje nečesa novega (oz. širjenje dobrih zgledov, ki so jih posamezne večje države že imele uzakonjene), kar naj bi ustvarilo enoten politični, gospodarski, socialni, raziskovalni, visokošolski in še kakšen prostor. Če analogno temu izhodišču postavimo pojem evropeizacije tudi v kulturno in umetniško sfero, bi torej morali slovensko gledališče približati evropskim zgledom. Toda – ali ni že Linhart, ki ga štejejo za začetnika slovenske dramatike, ob koncu 18. stoletja svoji dve gledališki deli priredil po tujih vzorih? *Županova Micka*, prvič

uprizorjena leta 1789, sledi misli igre, v izvorniku napisane v nemškem jeziku; *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, prvič uprizorjen leta 1848, pa je nastal na osnovi francoskega dela. In kakšna dela so prevladovala na odrskih deskah slovenskega Dramatičnega društva v Ljubljani po njegovi ustanovitvi leta 1867? Saj so v njegovi knjižni zbirki Slovenska Talija prevladovali prevodi iz nemškega, češkega, poljskega, francoskega in še kakšnega jezika, med temi pa je bilo samo šest izvirnih slovenskih del (Troha 122). Ko so začeli amaterska gledališka društva ustanavljati tudi v manjših mestih, so ta posegala po delih, izdanih v omenjeni zbirki in že odigranih na osrednjem odru v deželni prestolnici, saj so se tako izognila morebitnim sitnostim s cenzurnimi predpisi.

Rečeno drugače – slovensko gledališče je bilo že pred prvo svetovno vojno primerljivo s sorodno velikimi in (provincionalno) (ne)pomembnimi gledališči po Evropi, ni pa še bilo primerljivo z največjimi ustanovami osrednjega nacionalnega pomena. Na to pot pa se je dejansko podalo po uveljavljanju slovenstva v jugoslovanski državi.

»Nacionalizacija« znanstvenega delovanja v 19. stoletju

Ustvarjanje podobe naše kulturne preteklosti kot zgolj ali vsaj večinsko slovenske – kakor še danes minule čase ocenjuje velik del Slovenk in Slovencev – je rezultat političnega in duhovnega razvoja v zadnjem stoletju in pol. O tem, da je slovenski jezik glavni dejavnik slovenske identitete, ni dvoma, saj je tisti element, ki nas izrazito loči od naših sosedskih narodov. Malce bolj kritični pogled na zgodovino pokaže, da slovenstvo, nastalo na jezikovnem temelju, le ni samoumevni in posledično edini (ali izrazito prevladujoči) element kulturne preteklosti naših krajev v malce bolj odmaknjenih časih.

Oblikovanje podobe preteklosti po ozkih nacionalnih obrazcih vsekakor ni nika kršna slovenska posebnost, saj je šla skozi podoben razvoj celotna srednja Evropa oz. kar celotna Evropa. V zborniku o nacionalizaciji znanstvenih spoznanj v habsburški monarhiji od revolucije 1848 dalje sta njegova urednika, zgodovinarja znanosti Mitchell G. Ash in Jan Surman, ocenila, da so v vodilnih državnih strukturah podcenjevali moč centrifugalnih sil, ki so jih povzročala trenja med narodi v večnacionalni državi. S tem, ko so dotlej manj pomembnim jezikom v državi dopustili pomembnejšo vlogo, so spodbudili kulturno in znanstveno delovanje v različnih jezikih. Najpomembnejša vloga v državnih strukturah je bila sicer odmerjena nemščini, toda v znanstveni dejavnosti ta ni mogla zasesti nekdanjega mesta latinščine. V oblikovanju zahtev so se voditelji narodnih gibanj delili na zagovornike »Kulturnation«, tistih, ki se sklicujejo na pravice, izhajajoče iz posebnosti jezika in kulturnega razvoja naroda, ter zagovornike »Staatsnation«, ki so večji pomen svojega naroda utemeljevali z zgodovinskimi pravicami. Tehtnica razvoja se je začela polagoma nagibati na stran prvega in vloga »Kulturnation« je začela pridobivati na pomenu. Med slovanskimi jeziki sta se v monarhiji tudi v znanstvenem razvoju

najhitreje uveljavila poljščina in češčina, znanstveniki pa so s svojim delovanjem pravzaprav dobili dvojni pomen. V svoji stroki so ohranjali stik z drugojezičnim akademskim svetom in svoja temeljna spoznanja objavljali tudi v tujih jezikih v tujini. Na domačem prizorišču pa so s krepitvijo strokovne terminologije v maternem jeziku (posredno ali neposredno) sodelovali pri oblikovanju narodnega programa in krepitvi narodne zavesti (Ash in Surman).

Razvoj slovenske znanosti je zaostajal za hitrostjo sprememb, ki so se odvijale pri večjih narodih v avstrijskem delu habsburške monarhije. Slovenski jezik ni postal jezik poučevanja na univerzitetnem študiju, je pa po šolski reformi po marčni revoluciji leta 1848 postal predmet proučevanja, saj je bila na univerzi na Dunaju ustanovljena katedra za slovenski jezik. Znanstvena društva, ki naj bi v slovenskem jeziku spodbujala raziskovalno delo na Slovenskem, so bila ustanovljena z nekaj desetletno zamudo za poljskimi in predvsem češkimi vzori; predvsem pri slednjih so se zgledovali Slovenci pri oblikovanju svojih najpomembnejših kulturnih ustanov. V nasprotju s Češko in Poljsko, ki sta imeli državno tradicijo in so se lahko njuni politiki sklicevali tudi na pravice »Staatsnation«, se slovenski politični voditelji niso mogli ozirati proti kakšni pomembnejši slovenski srednjeveški državi, a so prav zaradi tega med Slovenci že v habsburškem obdobju v slovenskem narodnem programu prevladale zahteve, izhajajoče iz posebnosti lastnega jezika (»Kulturnation«). Po ustanovitvi novih slovanskih držav v osrednji Evropi po prvi svetovni vojni, Poljske, Češkoslovaške in Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, se je povečala tudi vloga jezikov teh narodov v znanosti. Raziskovalci so v domačih znanstvenih revijah praviloma objavljali le še v svojem jeziku, stik z akademskim svetom pa so ohranjali tako, da so objavljali tudi v jezikih večjih narodov v tujini v njihovih znanstvenih revijah.

Na akademski ravni se je slovenski jezik močneje uveljavil po reformi visokošolskega študija v Avstrijskem cesarstvu po revoluciji leta 1848. Na dunajski univerzi so bile ustanovljene nove stolice za nekatere slovanske jezike, med temi tudi za slovenskega. Državna oblast je na takšen način hotela utrditi pripadnost manjših narodov monarhiji. Za prva profesorja slovenskega in slovaškega jezika na Filozofski fakulteti Univerze na Dunaju sta bila imenovana Franc Miklošič in Ján Kollár. Državna oblast ju je štela za zvesta avstrijska državljana, toda nehote je s svojo odločitvijo posredno pripomogla tudi zagovornikom zahtev za večjo emancipacijo manjših narodov in snovalcem njihovih narodnih programov. Oblast je Miklošiča in Kollárja potrebovala kot strokovnjaka jezikoslovca, ko je bilo treba na novo oblikovati jezikovne predpise in pravno terminologijo v jezikih, ki sta ju predavala na dunajski univerzi. Za slovensko in slovaško narodno gibanje pa sta velika jezikoslovca postala osrednji jezikovni avtoriteti pri uveljavljanju narodnega jezika nasproti centralni oblasti in kot osebi, ki sta pripomogli pri dviganju pomena svojega jezika v šolskem in pravnem redu države. Terminološko poenotenje in jezikoslovno unifikacijo je podpirala tudi državna oblast. Posledica dejstva, da je po

šolski reformi narasel pomen jezikov nekaterih manjših narodov monarhije, je bilo v naslednjih desetletjih tudi oblikovanje močnejših narodnih gibanj, ki so svoje zahteve utemeljevala na pravicah jezika lastnega naroda (Feichtinger 67–8).

Nov korak je ob tem doživel tudi pogled na lastno zgodovino. Pripadniki politične in izobraženske elite so začeli politične poglede svojega časa pripisovati pomembnim osebnostim iz preteklosti od renesanse dalje. V znanosti je to pomenilo, da so začeli z narodnostnimi in jezikovnimi specifikami svojega časa označevati tudi pomembne ljudi iz prejšnjih stoletij, ki so živeli v precej drugačnih časih in katerih identiteta se ni nujno skladala s pogledi »stoletja nacionalizmov« na minule čase.

Slovensko in nemško na kulturnem prizorišču do leta 1918

Slovenci so v kulturnem razvoju delili usodo z drugimi narodi Avstrije in možnosti, ki so se ponujale, kar uspešno izkoriščali. Pri utemeljevanju zahtev za svoje pravice se niso mogli sklicevati na slavno slovensko državno preteklost, temveč so glasno izpostavljali narodne pravice. Eden temeljnih ciljev je bil doseči enakopravnost slovenskega jezika s položajem drugih jezikov v monarhiji. Slovenščina je po reformi srednjega šolstva po revoluciji leta 1848 postala izbirni predmet na gimnazijah in odtlej so se bodoči slovenski izobraženci učili po istem učnem načrtu. Zagon kulturnim dejavnostim je dala osnovnošolska reforma leta 1869, saj se je po njej naglo dvigal delež pismenih v državi, potencialnih bralcev knjig. Slovenci so bili med tistimi narodi, ki so dosegli najvišjo stopnjo pismenosti in ob začetku prve svetovne vojne je bilo branja večših že približno devet od desetih Slovencev (Šifrer 19–20). Ti so lahko posegali po vse bogatejši ponudbi, saj je začelo naraščati tudi število slovenskih kulturnih in znanstvenih društev ter založb, ki so izdajale vse večje število knjig. Med beletristiko so prevladovala lahkotnejša dela, znanstvena dela pa so dostikrat bolehalo za pomanjkanjem kritičnosti. Zlasti v humanističnih vedah so kulturno ustvarjalnost na tleh današnje Slovenije ocenjevali izrazito skozi prizmo nacionalno emancipacijskega dejavnika in dokazovanja zrelosti slovenskega naroda, manj pa z vidika muzam ustrežnejših kriterijev, ki upoštevajo tudi druge dejavnike. Preiščanje pogledov sodobnosti v orise preteklosti in spreminjanje le-te z očmi slovenstva ni bila nikakršna slovenska posebnost, saj so mitski pogled na slavno preteklost ustvarjali tudi predstavniki drugih, večjih narodov.

Svet realnosti pa je bil dosti bolj pisan kot so ga že tedaj, še bolj pa v poznejših obdobjih opisovali strokovnjaki različnih strok. Kulturni prostor današnje Slovenije ni bil zgolj slovenski, niti ne v veliki meri večinsko slovenski, temveč izrazito večnacionalno obarvan. Tudi slovenski izobraženci so bili sredi 19. stoletja del dveh jezikovnih kulturnih prostorov, slovenskega in nemškega. Po ljudski šoli, ki so bile večinoma slovenske, so nadaljevali šolanje na gimnazijah, ki so imele nemški učni jezik. Bolj izobraženi so knjige

in časopise večinoma prebirali v nemščini, večji del predstav na osrednjih odrih gledališč je prav tako potekal v nemškem jeziku. Ko je slovenščina postala izbirni predmet na gimnazijah, je postalo kar običajno, da so si ga kot obveznost izbrali dijaki slovenskih staršev. To jim je omogočilo, da so začeli v večjem deležu prebirati slovenske časopise, ki so začeli bolj redno izhajati od sedemdesetih let 19. stoletja dalje. Za večjo kulturno ponudbo v slovenskem jeziku so začele skrbeti najprej čitalnice, ustanovljene v šestdesetih letih v vseh večjih krajih na Slovenskem, nato pa še osrednja slovenska kulturna društva. To so bila Društvo sv. Mohorja, ustanovljeno leta 1853, Južni Sokol, ustanovljen leta 1963, Slovenska matica, ustanovljena leta 1865, Dramatično društvo, ustanovljeno leta 1867, leta 1872 pa je začela delovati še Glasbena matica. Pestrejša ponudba kulturnih prireditvev in dobrin v slovenskem jeziku je k aktivnemu ali bolj pasivnemu sodelovanju pritegovala vse več Slovencev in Slovenk.

Vpliv hitrega razvoja slovenske kulturne ponudbe je opazen skozi prebiranje spominov ljudi tedanjega časa. Za primer si izberimo po enega slovenskega izobraženca obeh spolov, ki sta se uveljavila v drugi polovici 19. stoletja. Leta 1842 je bil rojen Jakob Alešovec, eden prvih slovenskih humoristov, za gledališki razvoj pomemben kot prevajalec tujih del v slovenščino, poskusil pa se je tudi v pisanju gledaliških iger. Gimnazijska leta je preživel še v času pred ustanovitvijo pomembnejših slovenskih kulturnih društev, dotlej skromne slovenske ustvarjalnosti ni poznal, saj je v šolskih učnih načrtih v času njegovega šolanja še ni bilo. Kot velik del njegovih šolanih sonarodnjakov je o zahtevnejših temah samoumevno govoril v nemščini. Na počitniškem potepu v gimnazijskih letih mu je na obisku pri slovenskem župniku postalo zelo nerodno, ker ga je ta spraševal o poznavanju slovenske literature, pa mu ni znal odgovoriti. Tudi župnikovo vprašanje, zakaj se zateka k nemščini in ali jo uporablja lažje kot slovenščino, je Alešovca precej presenetilo. Šele na tem obisku se je začel seznanjati s tistim, kar so v kulturno zakladnico prispevali njegovi sonarodnjaki, v svoje opravičilo pa je desetletja pozneje v spominih zapisal, da ga tedanji šolski sistem pač ni spodbujal k temu, da bi se o tej tematiki sploh pozanimal. »Kaj pa sem prej vedel o Slovanih, kaj celo o slovenskih pesnikih in pisateljih! Kar sram me je bilo, ko me je povpraševal gospod župnik, če že kaj vem o tem in onem, pa mu nisem mogel nič povedati,« je odkritosrčno priznal Alešovec (201–2).

Stoletje nacionalizmov je zaostriло nacionalne odnose po celotni evropski celini in slovensko ozemlje pri tem ni bilo nikakršna izjema. Zaostrovanje slovensko-nemških odnosov na Slovenskem je zarisovalo vse ostrejšje meje med eno in drugo kulturno sredino. Za slovenske voditelje je postajalo vse pomembnejše, da naj Slovenci podpirajo nacionalno slovenske kulturne ustanove in prireditve in se po drugi strani izogibajo nacionalno drugačni, zlasti nemški kulturi. Enak odnos do tujejezične kulturne ustvarjalnosti so spodbujali tudi Nemci, pri njih pa je bilo to še lažje, saj so v primerjavi s slovenskimi izobraženci, ki so bili (vsaj) dvojezični in so enakovredno uporabljali oba jezika, večinoma bolj obvladovali le svojo materinščino, nemščino. Zato so bili bolj kot

Slovenci omejeni le na obiskovanje prireditev v njihovem maternem, tj. nemškem jeziku. V večjih mestih, v Ljubljani, Mariboru, Celju in na Ptuju, so tako delovala nemška gledališča, Filharmonična družba v Ljubljani se je ponašala z odličnim orkestrom, nekatera nemška društva so imela bogato založene knjižnice.

Posamezniki naj bi se tako izrekli za kulturno pripadnost enemu krogu, javno izkazovanje podpore kulturni sceni drugih (oz. »nasprotnikov«) pa je lahko pripeljalo do tega, da so takšno osebo zaničevali kot narodnega renegata oziroma odpadnika (Grdina 66). Tovrstni pogledi naj bi torej pomenili, da naj bi se Slovenci zanimali za predstave slovenskega gledališča in za glasbene prireditve Glasbene matice, medtem ko naj bi bili Nemci v občinstvu na gledaliških predstavah nemškega teatra in na glasbenih prireditvah Filharmonične družbe. Manj izobraženi Slovenci so imeli na voljo vse bogatejšo ponudbo slovenskih knjig, slovenski izobraženci so lahko posegali tako po slovenskih kot po nemških, medtem ko so bili Nemci zaradi nepoznavanja slovenščine običajno omejeni na branje del v nemškem jeziku. Orisani model v idealizirani podobi, kot bi jo radi videli nekateri sodobniki in kot je bila pozneje opisana v številnih delih, je bil dejansko redkost in zanimanje ali obiskovanje predstav kulturnih ustanov zgolj ene nacionalne kulture v enem nacionalnem jeziku ni bilo samoumevno.

Postopno in težavno uveljavljanje slovenščine v javnosti je razvidno iz knjige *Spomini na Prešerna*, ki jih je o svojem očetu, pesniku in avtorju slovenske himne Francetu Prešernu, v letih 1875 in 1876 v nemškem jeziku napisala njegova hči Ernestina Jelovškova. Slovenski prevod spominov je izšel (še) leta 1903, v predgovoru k tej izdaji pa je Jelovškova pojasnila: »Da sem pisala takrat po nemški, temu, mislim, se pač ne bode čudil noben rojak, če pomisli, da sem hodila v nemške šole, s štirinajstimi leti ostavila rojstno mesto in odsihdob občevala z ljudmi samo po nemški. Poleg tega sem živela le med Nemci ter mi je bilo nemško čtivo v obilici na razpolago, dočim nisem imela, žal, dvajset let slovenske knjige v rokah. Danes pišem lahko tudi v svojem materinem jeziku« (Jelovškova V).

S tem, da lahko tudi zahtevnejša literarna in znanstvena dela pišejo v maternem slovenskem jeziku, se je proti koncu 19. stoletja lahko pohvalilo vse večje in večje število Slovenk in Slovencev. Prav knjižnozaložniška dejavnost lahko izvrstno ponazori, kako hitro se je uveljavljala raba slovenskega jezika na kulturnem prizorišču. Naraščanje pismenosti, saj je bilo nepismenih pred prvo svetovno vojno le nekaj več desetina Slovencev, je dvigovalo zanimanje za branje in vplivalo na naraščanje ponudbe. Z lažjo literaturo za širši krog bralstva je slovenski knjižni trg zalagala Družba sv. Mohorja, njene knjige so bile cenovno zelo ugodne in dosegljive tudi ne posebej bogatim, zato je naklada letnega kompleta za člane družbe nezadržno rasla in dosegla približno 90.000 izvodov; tej številki se pozneje ni uspelo niti približati nobeni slovenski založbi. V zadovoljevanje bralnih potreb zahtevnejšega bralstva je dejavnost usmerila Slovenska matica. Vse bogatejši je bil tudi izbor slovenskih kulturnih oz. literarnih revij.

V času, ko je Ernestina Jelovškova v nemščini pisala knjigo o očetu, so bile slovenske knjižnice še redkost, imele so le majhen izbor del, pa še te so bile večinoma namenjene le ožjemu krogu članstva posameznega društva. V prvem desetletju 20. stoletja, ko so izšli *Spomini na Prešerna* Jelovškove v slovenskem prevodu, so bile slovenske knjižnice že v večini nekoliko večjih krajev, bile so bolj založene in postajale so dostopne vse širšemu krogu zainteresiranih. Naraščajočemu številu izvirnih slovenskih del so založbe dodajale še vse večje število sistematično izdane prevodne literature. Če se omejimo le na gledališko literaturo, je za njeno izdajanje – ob skrbi za pripravo predstav v slovenskem jeziku – začelo sistematično skrbeti Dramatično društvo. Z izdajo posebne zbirke dramskih del naj bi hkrati spodbudili slovenske pisce k pisanju izvirnih slovenskih dramskih del. V zbirki so sprva prevladovali prevodi veseloiger in lahkotnih operet, delež izvirno slovenskih del pa je sicer počasi, a vendarle naraščal (Trstenjak 111–45).

Kulturna ponudba slovenskih kulturnih ustanov je v letih pred prvo svetovno vojno narasla do te mere, da je lahko zadovoljila tudi nekoliko bolj zahtevno občinstvo. Opredeljevanje (zgolj) za eno (nacionalno) kulturo je postajalo v letih pred vojno vse bolj samoumevno, nacionalno zaostrovanje pa je doseglo vrhunec v letih vojne. Vse bolj strogo ločevanje na slovensko in nemško kulturo pa ni avtomatsko pomenilo, da bolj izobraženi ne bi vedeli in videli, kaj se dogaja na kulturnem prizorišču drugega. To še posebej velja za Slovence, ki so poznali in uporabljali oba jezika, medtem ko so številni nemški izobraženci kazali vzvišen odnos do (manj razvite) slovenske oz. slovanske kulture.

Uveljavljanje slovenskega in izginjanje nemškega s kulturnega prizorišča na Slovenskem

Po prvi svetovni vojni je večji del slovenskega naroda vstopil v novo državo. Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev so sprva sprejemali kot svojo narodno državo, v kateri naj bi bile izpolnjene nacionalne želje Slovencev. Čeprav so sledila razočaranja, je državni prevrat v nacionalne konflikte na Slovenskem prinesel pomemben preobrat, saj so v sporih med Slovenci in Nemci glavno besedo prevzeli Slovenci. Slovenščina je prevzela mesto nemščine kot učnega jezika na vseh stopnjah šolanja, nemščina pa je postala (zgolj) šolski predmet tujega jezika. Slovenci in slovenske kulturne ustanove so postopoma prevzeli nadzor in lastništvo nad nekdanj nemškimi kulturnimi ustanovami. V Ljubljani je v poslopju slovenskega gledališča ostala Opera Narodnega gledališča, v (bivše) nemško gledališče pa se je vselila Drama Narodnega gledališča (Dolenc, »Deavstrizacija v politiki«). Simbolno so nove razmere ponazorili s tem, da so kot prvo predstavo v odtlej slovenskem gledališkem hramu februarja 1919 odigrali dramo *Tugomer* Josipa Jurčiča. Igra, ki prikazuje usodo polabskih Slovanov v 10. stoletju, ko so jih zavojevali Germani, naj bi nakazovala, da so deset stoletij pozneje zmagovalci dolgotrajnega spopada med Slovenci

in Nemci na slovenskih tleh vendarle Slovenci. Hinko Nučič, ki je režiral predstavo, ki je dočakala veliko ponovitev in bučnih ovacij slovenskega občinstva, je brez ovinkarjenja zapisal, da izbor nikakor ni bil naključen, saj ga je »tembolj mikala njena prva uprizoritev ravno v tem gledališču, ki je doslej služilo Tugomerjevim preganjalcem in germanizaciji Slovencev« (Nučič 74).

Beg od nemškega kulturnega vpliva je prinesel tesnejše sodelovanje in naslonitev zlasti na francosko in angleško duhovno tradicijo. Toda starih vezi ni bilo mogoče preprosto presekat, saj tega tudi niso omogočale okoliščine. Slovenski izobraženci so od tujih jezikov pač najbolje obvladali nemščino in precejšen del strokovne literature v slovenskih knjižnicah je bil v nemškem jeziku. Leta 1931 je Knjižnica Delavske zbornice v Ljubljani objavila izsledke prve resnejše analize branja na Slovenskem. Pokazala je, da so zahtevnejši bralci še vedno najpogosteje posegali po knjigah v nemškem jeziku. Velik del strokovne literature je bil namreč dosegljiv le v tujih jezikih, precejšen del svetovne literarne klasike pa še ni dočakal prevoda v slovenski jezik. Delež prevodne literature je sicer začel naglo naraščati, toda v času med vojnama Slovenci niso brali v nemškem jeziku le nemške literature, temveč so pogosto tudi svetovne klasike drugih narodov prebirali v nemškem prevodu (*Poročilo prosvetnega odseka* 14–8).

V nasprotju z opisovanji zgolj ene plati kulturne preteklosti se ta v realnosti ni mogla izolirati od vsestranskih vplivov, po eni strani prijetnih in zaželenih, po drugi malce manj zaželenih. Politično zaostreni odnosi so lahko prinesli le kratkotrajno omejevanje določenih kulturnih vplivov ali začasno prekinitvev kulturnega sodelovanja s kakšno državo oz. njeno kulturno ustvarjalnostjo. Zaradi nemške politike v letih, ki so vodila v drugo svetovno vojno, so se npr. v vodstvu Radia Ljubljana, kot je v svojih spominih opisal urednik France Koblar, odločili, da so iz oddaj izločili nemško in italijansko glasbo, svoje simpatije pa jasno izrazili z izborom in oddajanjem slovanske, francoske in angleške glasbe (Koblar 162).

Procesu usmerjanja raziskovanja kulturne preteklosti v ožje nacionalne okvire, ki se je začel že v 19. stoletju, se je v srednji Evropi, kjer je nastala vrsta novih držav, še poglobil po prvi svetovni vojni. V Ljubljani je bila leta 1919 ustanovljena slovenska univerza, njeni profesorji pa so se naslonili na tradicijo, ki so jo spoznali že med študijem ali službovanjem na avstrijskih univerzah pred vojno. Ko so se odločili za izdajanje nove znanstvene revije, so se samoumevno odločili, da bo natisnjena v slovenskem jeziku in da bodo za tujo strokovno publiko objavljali v tujem jeziku v tujini. Kot ena od osrednjih znanstvenih revij, ki naj bi prinašala izsledke proučevanja kulturne preteklosti na Slovenskem, je začel leta 1919 izhajati *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*. Najpomembnejši sodelavci so bili profesorji Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Že ime revije je nakazovalo, da naj bi se lingvistično, literarno in historiografsko proučevanje bolj poglobljalo le v en del kulturne preteklosti, v njegov *slovenski* del. Za obdobja, ki jih niso zaznamovala nacionalna nasprotja, to ni pomenilo velike ovire, saj tedaj tudi

slovenski jezik še ni bil uveljavljen v širši javni komunikaciji in je bilo raziskovanje pač nujno potrebno razširiti na širši spekter vprašanj. Pri raziskovanju problemov od začetkov nacionalnih sporov od 19. stoletja dalje pa je prišla v ospredje slovenska plat zgodbe, medtem ko je tematika zaobšla kulturne dejavnosti, ki so na Slovenskem potekale v neslovenskem jeziku in so bile svojevrstna konkurenca slovenskim ustanovam. Tako zamejena raziskovalna tematika ni bila le začasne narave, saj se je vlekla skozi večino 20. stoletja in jo je pred nove izzive pravzaprav postavil šele veliki politični prelom po padcu železne zavese v Evropi.

To ni bila niti popolna novost niti slovenska posebnost. Bila je del širših evropskih pogledov, vidnih pri večjih in manjših narodih. Za pripadnike malih narodov, kot je slovenski, pa je poudarek na proučevanju tradicije kulturne ustvarjalnosti v lastnem jeziku še nekoliko bolj razumljiv, saj se je zaradi jezikovnih ovir dotika le ozek krog tujejezičnih raziskovalcev. Če najprej pogledamo proučevanje gledališke zgodovine na Slovenskem, lahko že iz naslova knjige iz leta 1892 ugotovimo, da je avtor opisoval zgolj en del te ustvarjalnosti. Anton Trstenjak je v knjigi *Slovensko gledališče* (1892) uvodoma na kratko opisal razvoj gledališča v Ljubljani, ko so še igrali v nemščini. A je povsem jasno izpostavil, da ni njegov poglavitni cilj orisati tega bolj podrobno, temveč da se misli omejiti na predstave v slovenskem jeziku. Po letu 1918 je bilo takšno omejevanje nekaj običajnega. Osrednje ime slovenske gledališke zgodovine je postal Dušan Moravec, ki je tudi pri raziskovanju obdobja do prve svetovne vojne zavestno izpustil delovanje nemških gledališč na Slovenskem. To nam pove že naslov obsežne znanstvene monografije o tem času – *Slovensko gledališče Cankarjeve dobe (1892–1918)*, ki je izšla leta 1974.

Podobne značilnosti so vidne tudi v drugih delih, ki govorijo pregledno o gledališču na Slovenskem ali pa le o gledališki dejavnosti v enem mestu. Če je ta segala v čas, ko slovenskega dramatičnega društva v mestu še ni bilo, so vsekakor morali omenjati dejavnost v nemškem jeziku, a je bila temu, bodisi zaradi pomanjkanja gradiva bodisi zaradi manjšega interesa za to, odmerjena le skromna bera informacij. V brošuri *Ptujsko gledališče 1786–1958* (1988) so npr. obdobje, ko so v ptujskem Talijinem hramu odmevale zgolj nemške predstave, orisali na skopih treh straneh. Nato pa je v drugem obdobju, ko so v mestu igrali predstave v dveh jezikih, nemškem in slovenskem, sledil obsežen oris slovenske gledališke dejavnosti. Pa tudi objavljeni seznam predstav za čas pred prvo svetovno vojno je v publikaciji omejen le na izvedbe v slovenskem jeziku (Mavrič 53). Enako značilnost pa najdemo tudi v eminentni izdaji Slovenskega gledališkega muzeja iz leta 1967, izdani ob stoletnici ustanovitve slovenskega Dramatičnega društva v Ljubljani. *Repertoar slovenskih gledališč* namreč za obdobje do leta 1918, ko so na Slovenskem ob slovenskih dramatičnih društvih predstave pripravljala še nemška ali italijanska gledališča, navaja le seznam odigranih predstav v slovenskih gledališčih.

Zgodovinopisje drugih kulturnih dejavnosti na slovenskih tleh se ne razlikuje od vzorca, nakazanega na primeru gledališke preteklosti. Prav tako omenjeni vzorec ne

odstopa od raziskovanja kulturne preteklosti v drugih deželah ali državah, kjer so prav tako poskušali dokazovati dolgoletnost korenin nacionalno zasnovane kulturne ustvarjalnosti. Slovincem zunaj Kraljevine SHS/Jugoslavije se je dogajalo še huje. Če pogledamo preko meje v sosednje države, lahko vidimo, da so v obdobju med obema svetovnimi vojnami v Italiji in Avstriji ne le dokazovali pripadnost svojih predelov njihovi kulturni tradiciji, temveč so celo postopoma prepovedovali rabo slovenskega jezika v javnosti in ukinjali slovenska kulturna društva.

Tako kot pri najpomembnejšem zgodovinarju gledališke preteklosti Dušanu Moravcu na tendenco osredotočanja le na nacionalno slovensko kulturno tradicijo naletimo tudi pri osrednji osebnosti glasbenega zgodovinarja druge polovice 20. stoletja na Slovenskem Dragotinu Cvetku. Njegova *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem* v treh zvezkih se v prvem delu, ko nacionalna problematika še ni prišla na vrsto, ne ozira na jezikovne meje. Filharmonična družba, ki je delovala v nemškem jeziku, ima pomembno vlogo v orisu do pomladi narodov leta 1848. Za čas po revoluciji, ki so ji sledila desetletja zaostrovanj nacionalnih odnosov, je Cvetko Filharmonični družbi odmerjal vse manj pomena. Ko je glasbeno prizorišče popestrilo delovanje slovenskih društev, čitalnic, Dramatičnega društva in Glasbene matice, je bil interes avtorja za Filharmonično družbo v Ljubljani, ki se je vsekakor lahko pohvalila z najboljšim orkestrom tedanjega časa na Slovenskem, vse manjši. Največkrat jo je omenil le še pri orisu nacionalnih napetosti med Slovenci in Nemci, kot nekakšno oviro, zaradi katere se slovenska glasbena ustvarjalnost ni hitreje razvijala (Cvetko, *Zgodovina III* 334).

Tovrstni pogled na preteklost je postal kar nekako standardiziran tudi za druga področja kulturne, umetniške, znanstvene ali izobraževalne ustvarjalnosti na slovenskih tleh v preteklosti. Najdemo ga npr. v zgodovini šolstva (Schmidt) in zgodovini novinarstva (Vatovec), medtem ko je pri literarni zgodovini zaradi navezanosti na jezik bolj razumljiv. Razumljivo je seveda, da se je tovrstni pogled zapisal tudi v šolske učne načrte. Najdemo pa ga tudi pri nekaterih »standardnih« delih slovenskega zgodovinarja. Tako je tudi *Zgodovina Slovencev* iz leta 1979 namenila več prostora kulturni ustvarjalnosti v nemškem jeziku za čas do 19. stoletja. Po preobratu po revoluciji 1848 in ustanavljanju osrednjih slovenskih kulturnih društev v naslednjih desetletjih pa so opisi od druge polovice 19. stoletja dalje omejeni na slovenski kulturni razvoj (Čepič idr.); kaj se je zgodilo z dotlej prevladujočo nemško kulturno ustvarjalnostjo, pa se lahko bralec zgolj sprašuje.

»Veliki Slovenci« na tolarskih bankovcih

Poudarjanje lastne samobitnosti je dobilo velikansko spodbudo ob osamosvajanju Slovenije, ko so izhajale knjige, ki so slovensko preteklost poskušale prikazati kot neprekinjeni

vzpon narodne misli od časov pred nekaj stoletji ali celo kot tisočletne sanje vse do končne stopnje narodne emancipacije v obliki samostojne države. Zlasti politična elita je ob vzpostavljanju nove politične podobe Evrope rada poudarjala, da se moramo »evropeizirati« oziroma se vključiti in postati sestavni del Evrope. Bolj ali manj neposredno so to nakazovali številni propagandno zaznamovani slogani od gesla *Evropa zdaj!* dalje. Bolj študiosni ljudje pa so ob analiziranju *evropeizacije slovenske politike* nakazali, da gre vendarle le za poenotenje različnih družbenih in političnih sistemov, oblikovanih v večinoma enonacionalnih državah, da ta proces ne bo lahek in bo naletel na številna nasprotovanja in ovire in da bo oblikovanje bolj enotne evropske identitete dolgotrajen in naporen proces, za katerega niti približno ni mogoče napovedati, kakšne bodo njegove posledice (Zajc).

Ob tem se znova soočamo z isto dilemo, nakazano že v uvodu članka ob omenjanju Kalanove razprave o evropeizaciji slovenskega gledališča. Ali se je bilo Slovencem in Sloveniji res treba (na novo) vključevati v evropski svet in evropski politični (ter gospodarski, socialni) prostor? Prevečkrat je ob tem prišlo do zamenjevanja pojmov Evrope in Evropske skupnosti oz. nato Evropske unije. Združevanje zahodnega dela Evrope se je širilo proti vzhodu in članica Evropske unije je v tem širjenju postala tudi Slovenija. Toda prepričevanje politične elite iz devetdesetih let 20. stoletja, da se moramo čim prej evropeizirati in postati sestavni del Evrope, je pri marsikom vzbujalo vprašanje – kaj je mišljeno z Evropo? Ali ne živimo že ves čas v njej? Ali nismo že vse od naseljevanja Slovanov na te prostore sestavni del celine z imenom Evropa in sestavni del njenih stoletnih kulturno-duhovnih tokov? Po osamosvojitvi Slovenije je bil pred stavbo Univerze v Ljubljani postavljen kip Evropi, feničanski princesi, ki se ji je starogrški bog vseh bogov Zevs približal v obliki bika in ki je »poklonila« svoje ime naši Evropi.

Problematičnost tovrstnih pristopov »nacionalizacije« preteklosti in potrebe po vnovični »evropeizaciji« lahko ponazorimo na številnih primerih. Kakšen je bil prevladujoči pogled na slovenstvo v preteklosti ob osamosvojitvi Slovenije, si bomo ogledali na primeru tedaj na novo uvedene slovenske denarne valute, slovenskega tolarja. Snovalci ideje so menili, da bi morali biti »na slovenskih bankovcih in morda tudi na kovancih upodobljeni portreti mož in žena, ki so s svojim znanstvenim ali umetniškim delovanjem posebno pripomogli k utrjevanju naše nacionalne zavesti ali bili vredni predstavniki slovenskega naroda v svetu« (Majce 71).

Katera so bila torej tista na koncu izbrana imena, ki naj bi najbolj pripomogla k *utrjevanju nacionalne identitete* in ki so bila *predstavniki slovenskega naroda v svetu*? Nikakor ne gre dvomiti, da gre za ugledna imena, vprašljivo pa je, ali jih dejansko lahko štejemo zgolj za Slovence, ali so se sami sploh kot takšni identificirali in koga oz. kaj so pravzaprav predstavljali.

Na desettolarskem bankovcu vidimo Primoža Trubarja, ki je prve slovenske knjige izdal na ozemlju današnje Nemčije. Toda ta je bila tedaj v okviru istega Svetega rimskega

cesarstva kot tedanja Kranjska, iz katere je Trubar bežal. In Trubarja kot pomembnega misleca in reformatorja upoštevajo tudi v mestih njegovega delovanja na Nemškem. S svojim delom je postavil temelje slovenskemu jeziku, ki se je začel hitreje razvijati po prevodu svetega pisma v narodni jezik, tako kot pri številnih drugih evropskih jezikih, ki so prvi prevod dobili v istem stoletju kot Slovenci. Prav Trubarjev prevod novega testamenta najdemo tudi na hrbtni strani desettolarskega bankovca.

Že drugi s slovenskih bankovcev je dosti bolj vprašljiv pri uvrščanju v kategorijo »slovenstva« ali »predstavljanja slovenskega naroda v svetu«. Janez Vajkard Valvazor, upodobljen na bankovcu za dvajset tolarjev, se je vedno predstavljal kot kranjski plemič, bil je častnik kranjskih vojaških enot in kot najbolješejnše delo, ki naj bi poneslo v svet ime njegove domovine, je napisal *Slavo vojvodine Kranjske*. Za razlago vzrokov presihanja Cerkniškega jezera je bil nagrajen s sprejemom v elitno angleško znanstveno združbo Royal Society (Kraljevo društvo). Omembe slovenskega jezika v *Slavi vojvodine Kranjske* ne najdemo, gre za velik slavospev deželi, ki mu je bila domovina. In v uvodni poklonitveni sliki na začetku knjige je domovina, ki ji je sam osebno pripadal, povsem jasno definirana – prispodoba Kranjske se približuje prestolu, na katerem sedi Avstrija, napis pa obljublja zvesto vdanost avstrijskemu vojvodi (Valvazor 1–2). Na Kranjskem naj bi govorili »kranjski ali slovanski jezik« (prav tam 112), pojma slovenski ali slovenski jezik pa Valvazor ni poznal. Označevanje Valvazorja kot pomembnega Slovenca je torej tipičen primer prenašanja identitet 19. in 20. stoletja v obdobja, ko so se ljudje identificirali po drugačnih merilih. S tem pa seveda nikakor ne moremo zanikati pomena njegovega epohalnega dela, na katerega smo lahko Slovenci upravičeno zelo ponosni.

Ali lahko za pomembnega Slovenca in sooblikovalca slovenske narodne identitete štejemo lik iz petdesettolarskega bankovca? Jurij Vega je eden od utemeljiteljev balistike, njegov izračun števila Π (pi) je dolgo časa veljal za najnatančnejšega na svetu, bil je član številnih znanstvenih združenj po Evropi, njegove natančno izračunane logaritemske tabele pa so po vsem svetu ponatiskovali še stoletje po prvi izdaji. Svoje teoretske izračune leta krogle, ki jih najdemo na petdesettolarskem bankovcu, je poskušal kot učitelj matematike preizkusiti v praksi in se je prijavil v vojsko, da bi ga poslali na fronto. Številna mesta, ki so jih obstreljevali možnarji njegove artilerije, so se zaradi dotlej precej neznanen natančnosti izstrelkov vdala avstrijski vojski. Tudi on se je, kot Valvazor, štel predvsem za Kranjca in Avstrijca. V posvetilih in predgovorih k svojim knjigam se je označeval predvsem kot učitelj matematike, artilerijski oficir, zvesti pripadnik cesarsko-kraljeve vojske in član številnih akademij iz različnih evropskih držav (»Prevodi« 328–94). Da bi se označeval tudi za Slovenca, ni znano, kar pa ne pomeni, da je pozabil na domače kraje. Med ostalim je rad omenjal tudi to, da je odlične temelje za svoj nadaljnji študij dobil od svojih profesorjev na liceju v Ljubljani. Zaradi znanstvenikov in učiteljev, ki so Vegova spoznanja ponesli po svetu, in ponatiskovanja njegovih del še dolgo po njegovi smrti,

lahko za Jurija Vego zatrdimo, da je bistveno bolj kot s »slovenstvom« zaznamovan s svetovljanstvom. Pravzaprav Vegovo ime ni bilo in ni znano le na tem svetu, saj njegovo ime nosi tudi krater na Luni. Pomen njegovega dela je neprecenljiv, toda ali imamo dokaze, da se je imel za predstavnika Slovencev in da je njegovo delo sledilo željam za ustvarjanje slovenske nacionalne identitete?

Tudi drugi, upodobljeni na tolarških bankovcih, so bili dosti več kot le pomembni Slovenci. Slikar Rihard Jakopič (s stotolarskega bankovca) se je šolal v Münchnu, skladatelj Jacobus Gallus Carniolus (z bankovca za 200 tolarjev) je večino svojih najbolj znanih skladb napisal v Olomucu in Pragi. V tem očarljivem kulturnem središču lahko občudujemo tudi izjemnega duha arhitekta Jožeta Plečnika, čigar umetnine poleg na 500-tolarskem bankovcu »srečujemo« tudi v številnih domačih krajih. Naš največji pesnik France Prešeren, čigar lik krasi tisočtolarski bankovec, je študiral na Dunaju, v času, ko je živel v Ljubljani, pa je lahko prebiral večinoma nemške časopise, knjige v nemškem jeziku in obiskoval predstave v Stanovskem gledališču v nemškem jeziku; kulturna ponudba v slovenskem jeziku je bila v njegovem času še zanemarljivo majhna. Njegov prispevek k slovenskemu svetovljanstvu je tudi naša sedanja himna. V nasprotju s himnami držav, ki slavijo lastni narod, ki nagovarjajo sinove domovine, želijo kralju oz. kraljici dolgo življenje, omenjajo svojo državo nad vsem, naša himna nagovarja vse narode, »ki hrepené dočakat' dan, / da koder sonce hodi, / prepir iz světa bo pregnan«.

Za časa Prešernovega življenja sta se pojma slovenski in Slovenec že uveljavila med izobraženci, ob koncu njegovega življenja je nastal tudi že politični program Zedinjena Slovenija. Osebnosti, upodobljeni na tolarških bankovcih največje vrednosti, Ivana Kobilca in Ivan Cankar, sta živeli v času, ko je bilo identificiranje po nacionalnih merilih kot Slovenka in Slovenec že samoumevno. Toda tudi njuni življenjski poti sta zaznamovani s študijem, delom in uspehi na domačih tleh in v tujini. Tako kot za številne druge naše prednike bi lahko celo namignili, da sta imela včasih celo več težav in nasprotnikov na domačih kot pa na tujih kulturnih obzorjih.

Tisti Slovenci, ki te (in še nekatere druge) kulturne velikane naše preteklosti označujejo zgolj kot pomembne Slovence, kot sooblikovalce slovenske kulturne identitete in kot pomembne predstavnike slovenskega naroda v svetu, jim – po mojem mnenju – delajo neznansko krivico. Gre za ljudi, katerih dela so bila in so znana tudi daleč zunaj slovenskega okolja. Spoštovali so jih zaradi njihovih znanstvenih in umetniških dosežkov, ne pa kot ustvarjalce identitete malega naroda. Poznali so jih zato, ker so njihova dela prevajali tudi v tuje jezike ali pa so v teh pisali že sami, »jezik« glasbe, arhitekture ali slikarstva pa je še bistveno manj zamejen z nacionalnimi okviri. Svet jih torej ne pozna kot velike Slovence, temveč predvsem kot svetovljane. Če jim torej poskušamo nadeti (samo) slovenske okove, lahko povsem zgrešimo pomen njihovega dela. In – ali niso ravno njihova dela dokaz, da nam po osamosvojitvi sploh ni bilo treba (na novo) odkrivati Evrope in njene kulturne tradicije?

Odpiranje novih pogledov na kulturno tradicijo na Slovenskem

Politične spremembe po padcu železne zavesa so spodbudile nova iskanja tudi v znanstvenoraziskovalnem delu. V slovenski humanistiki je nekdanje omejevanje raziskovanja (zgolj) slovenske preteklosti vse bolj nadgrajevalo spraševanje, kaj je tisto, kar nas je že od nekdaj povezovalo z narodi v soseščini, širše v Evropi oz. s celotnim svetovnim duhovnim prostorom. Prve tovrstne razprave so bile sicer objavljene že pred zatonom komunističnega režima v Sloveniji (oz. Jugoslaviji), a so bile bolj parcialne. Širši obseg je tovrstno raziskovanje doživelo proti koncu 20. in v začetku 21. stoletja.

Med poglobljenimi in obsežnimi monografijami o kulturni preteklosti velja najprej omeniti delo Primoža Kureta o Filharmonični družbi. Njegova knjiga, izdana leta 2006, je bila prva monografija o pomembni kulturni ustanovi na naših tleh, ki v stoletju nacionalizmov ni delovala v slovenskem jeziku. Medtem ko je bila pred desetletji Filharmonična družba v literaturi omenjana po večini z vidika »nacionaliziranega« pogleda na preteklost, je Kuret že s podnaslovom knjige *Kronika ljubljanskega glasbenega življenja v stoletju meščanov in revolucij*, nakazal, da je v ospredje postavil funkcijo in pomen ustanove za kulturni razvoj Ljubljane. Nekdaj prevladujočim nacionalnim vprašanjem se sicer ni izogibal, vendar jim je dal le toliko mesta in pomena, kolikor si ga zaslužijo pri razlagi delovanja ustanove, ki je skrbela za kulturna doživetja in razvedrilo kranjskega meščanstva, ne glede na to, kakšen je bil njegov materni jezik.

Podobnemu vzorcu je, na srečo, sledilo še več analiz naše kulturne preteklosti, ki so bile objavljene v zadnjem desetletju. Tudi pri teh ni več v ospredju iskanje razlik med slovenstvom in nemštvom s prenašanjem pogledov iz obdobja zaostrenih nacionalnih razmer v preteklost, kamor to ne sodi. Avtorje mlajših generacij očitno več ne obremenjujejo pogledi, oblikovani v stoletjih nacionalizmov. Monografija Vlada Kotnika *Operno občinstvo v Ljubljani*, objavljena leta 2012, že z naslovom nakazuje, da ga ne zanima zgolj preteklost slovenske opere, temveč operno delovanje v celoti. Avtor je že z naslovi poglavij pokazal na razliko med obdobji, ko je to bilo kraj javnega razkazovanja družbenih razlik, in poznejšim časom, ko je za »nacionalno občinstvo« obisk Talijinega hrama že pomenil nekakšno družbeno obveznost. Nacionalni problem je torej omejil zgolj na obdobje, ko so nacionalna nasprotja dejansko dosegla vrhunec, ni pa teh nasprotij na splošno prenesel na celotno kulturno preteklost, kar smo lahko opazili v precejšnjem delu znanstvene produkcije 20. stoletja.

Iz gledališke zgodovine je pomembno novost prispevala Sandra Jenko, saj lahko zdaj analizam slovenskega gledališča v letih pred prvo svetovno vojno ob bok postavimo še njeno raziskavo o delovanju drugega ljubljanskega poklicnega odra, Jubilejnega gledališča cesarja Franca Jožefa. Tudi proučevanje slovenskih kulturnih ustanov v najnovejših analizah odkriva nove poglede na kulturno izmenjavo v preteklosti. Nataša

Cigoj Krstulović je v monografiji o slovenskem odgovoru na Filharmonično družbo, o slovenski Glasbeni matici, prišla do nekaterih svežih spoznanj. Knjiga, ki je izšla leta 2015, nakazuje, da nasprotja na kulturnem področju niso potekala le po nacionalnih tirnicah, temveč da je do nesoglasij prihajalo tudi zaradi idejnih, generacijskih ali povsem osebnih vzrokov. Prav tako nekdanje ostro nacionalno zamejeno raziskovanje zgolj slovenskega časnikarstva se je v zadnjem obdobju obogatilo z več monografijami o časopisih, ki so nekoč izhajali na sedanjem ozemlju Republike Slovenije, pa smo jih iz naše kulturne preteklosti izrivali, ker so pač informirali ljudi v neslovenskem oz. v nemškem jeziku (*Žigon, Nemško časopisje; Žigon, Nemški časnik; Peternel, Cillier Wochenblatt*).

Naša kulturna preteklost, v kateri ima vse večjo vlogo povezovanje in sodelovanje ljudi različnih identitet, kulturnih navad in narodov na tem ozemlju v preteklosti, dobiva – če bi se izrazili s sodobnim poimenovanjem – vse bolj multikulturno podobo. Še vedno obstajajo precejšnje bele lise, toda podoba prostora današnje Slovenije v preteklosti se vse bolj kaže kot podoba območja, skozi katerega so se pretakali različni kulturni vplivi z zahoda in vzhoda, s severa in juga. Ti vplivi so se precej razlikovali od današnjih, prenašanje sodobnih vzorcev v preteklost pa lahko vodi – kot je bilo omenjeno – do sila enostranskih spoznanj in zaključkov.

Naj se za zaključek, kot opozorilo, kako se spreminja pojem, kaj je sodobno ali evropsko, vrnem k uvodoma omenjeni Kalanovi razpravi o evropeizaciji slovenskega gledališča, objavljeni v knjigi *Linhartovo izročilo*. Knjiga ima na koncu povzetke v treh jezikih, med njimi pa ni nemškega, ki je domoval v kulturnem življenju na slovenskih tleh vse do prve svetovne vojne. Prvi povzetek je objavljen v francoskem prevodu, sledi mu ruščina. Šele kot tretji pa je bil objavljen prevod povzetka v tistem jeziku, v katerem danes običajno govorimo na mednarodnih konferencah, torej v angleščini.

Literatura

- Ash, Mitchell G. in Jan Surman. »The Nationalization of Scientific Knowledge in Nineteenth-Century Central Europe: An Introduction.« *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*. Ur. Mitchell G. Ash in Jan Surman. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2012. 1–29.
- Alešovec, Jakob. *Kako sem se jaz likal: povest slovenskega trpina*. Ljubljana: Prešernova družba, 1973.
- Cigoj Krstulović, Nataša. *Zgodovina, spomin, dediščina: ljubljanska Glasbena matica do konca druge svetovne vojne*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Cvetko, Dragotin. *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1958–1960 (3 zvezki).

- Čepič, Zdenko idr. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Dolenc, Ervin. »Deavstrizacija v politiki, upravi in kulturi v Sloveniji.« *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen in 20. Jahrhundert*. Ur. Dušan Nečak idr. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004. 81–94.
- Feichtinger, Johannes. »'Staatsnation', 'Kulturnation', 'Nationalstaat': The Role of National Politics in the Advancement of Science and Scholarship in Austria from 1848 to 1938.« *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*. Ur. Mitchell G. Ash in Jan Surman. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2012. 57–82.
- Grdina, Igor. »Doživljanje Nemcev in nemške kulture pri slovenskih razumniki od prosvetljenstva do moderne.« *Zgodovinski časopis* 47.1 (1993): 57–67.
- Jelovškova, Ernestina. *Spomini na Prešerna*. Ljubljana: L. Schwentner, 1903.
- Jenko, Sandra. *Jubilejno gledališče cesarja Franca Jožefa v Ljubljani: zgodovina nastanka in razvoj nemškega odra med 1911 in 1918*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 2014.
- Kalan, Filip. »Evropeizacija slovenske gledališke kulture.« *Linhartovo izročilo*. Ur. Lojze Filipič. Ljubljana: Drama slovenskega narodnega gledališča, 1957. 30–120.
- Koblar, France. *Moj obračun*. Ljubljana: Slovenska matica, 1976.
- Kotnik, Vlado. *Operno občinstvo v Ljubljani: vzpon in padec neke urbane socializacije v letih 1660–2010*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 2012.
- Kuret, Primož. *Ljubljanska filharmonična družba: 1794–1919: kronika ljubljanskega glasbenega življenja v stoletju meščanov in revolucij*. Ljubljana: Nova revija, 2006.
- Majce, Janez. *Slovenski denar: kronika nastajanja vrednostnih bonov, tolarskih bankovcev in kovancev ter priložnostnih kovancev od 1990 do 2000*. Ljubljana: Banka Slovenije, 2001.
- Mavrič, Irena. *Ptujsko gledališče: 1786–1958*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1988.
- Moravec, Dušan. *Slovensko gledališče Cankarjeve dobe (1892–1918)*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1974.
- Nučič, Hinko. *Igralčeva kronika III*. Ljubljana: Mesto gledališče ljubljansko, 1964.
- Peternel, Marija Mojca. *Cillier Wochenblatt (Zeitung): celjski nemški časopis iz leta 1848*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2006.
- Poročilo prosvetnega odseka Delavske zbornice v Ljubljani za leta 1926–1931*. Ljubljana: Delavska zbornica, 1931.
- »Prevodi naslovnih strani, uvodov in posvetil v Vegovih knjigah« = »Translations of title pages, introductions and dedications in Vega's books.« Iz nemščine prevedla Anton Suhadolc in Agata Tiegl. *Jurij baron Vega in njegov čas*. Ur. Tomaž Pisanski idr. Ljubljana: DMFA, Arhiv Republike Slovenije, 2006. 328–94.
- Repertoar slovenskih gledališč*. Ur. Dušan Moravec idr. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 1967.
- Schmidt, Vlado. *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1963–1966 (3 zvezki).
- Surman, Jan. »Science and Its Publics: Internationality and National Languages in Central Europe.« *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*. Ur. Mitchell G. Ash in Jan Surman. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2012. 30–56.

- Šifer, Živko. »Pismenost prebivalstva.« Prikazi in študije, 10.5 (1964): 11–34.
- Troha, Gašper. »Dramatično društvo in njegov vpliv na razvoj slovenske dramatike med letoma 1867 in 1892.« *Začetki in dosežki slovenskega gledališča moderne dobe*. Ur. Štefan Vevar in Barbara Orel. Ljubljana: Slovenski gledališki inštitut, 2017. 122–137.
- Trstenjak, Anton. *Slovensko gledališče. Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti slovenske*. Ljubljana: Dramatično društvo, 1892.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Slava vojvodine Kranjske: izbrana poglavja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.
- Vatovec, Fran. *Slovenski časnik 1557–1843*. Maribor: založba Obzorja, 1961.
- Zajc, Drago (ur.). *Evropeizacija slovenske politike: zbornik referatov*. Ljubljana: Slovensko politološko društvo, 1998.
- Žigon, Tanja. *Nemško časopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Študentska založba, 2001.
- _____. *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.

Predgovor

k slovenski izdaji mojih „Spominov na Prešérna.“

Jé „Spomine“ sem bila napisala v letih 1875. in 1876. na prigovarjanje pokojnega drja. Razlaga in jih bila tudi njemu izročila s pogojem, da jih sme samo on porabiti.

„Spomine“ sem bila napisala v nemškem jeziku ter jim dala zaglavje: „Erinnerungen an Dr. Franz Prešéren.“

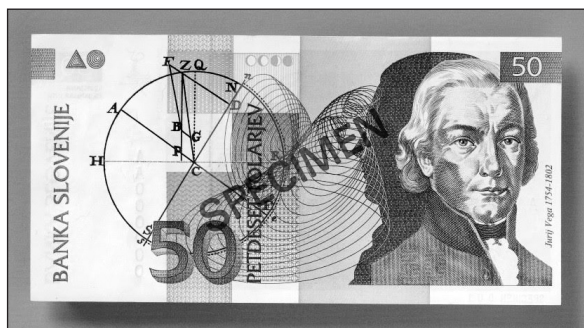
Da sem pisala takrat po nemški, temu, mislim, se pač ne bode čudil nobeden rojak, če pomisli, da sem hodila v nemške šole, s štirinajstimi leti ostavila rojstno mesto in odsihdob občevala z ljudmi samo po nemški. Poleg tega sem živela le med Nemci ter mi je bilo nemško čtivo v obilici na razpolago, dočim nisem imela, žal, dvajset let slovenske knjige v rokah. Danes pišem lahko tudi v svojem materinem jeziku.

V

»Opravičilo« Ernestine Jelovšek, ker je spomine na očeta sprva napisala v nemškem jeziku. Vir: Knjiga Ernestine Jelovšek *Spomini na Prešérna*, 1903.

Kip Primoža Trubarja v Bad Urachu (Baden-Württemberg, Nemčija), kjer je postavil prvo tiskarno za slovenske in hrvaške knjige. Napis na podstavku je na eni strani v nemškem, na drugi pa v slovenskem jeziku. Foto: Aleš Gabrič. Vir: zasebni arhiv Aleša Gabriča.

Med pomembnimi Slovenci na to-larskih bankovcih je bil upodobljen tudi Jurij Vega, za katerega sicer ni znano, da bi se označeval kot Slovenec. Vir: Banka Slovenije.